

Kniha Z. V. Udalcovové je jednou z nejnovějších a nejrozsáhlejších prací sovětských historiků věnovaných problematice vzniku feudální společenské formace v západní Evropě. Po řadě dílčích studií Štajermanové, Korsunského, Danilova a syntetické práci Něusychinově přichází autorka s monografií, která si klade úkol na první pohled dosti úzký: analyzovat proces vzniku feudalismu v jediné zemi, v Itálii, anebo jinak a přesněji řečeno, ukázat, jaký historický význam měla pro Itálii 6. století existence ostrogotského státu a jeho vyvrácení Byzantinci.

Thema je sotva vděčné. Především proto, že pramenného materiálu se o Ostrogotech dochovalo relativně velmi málo; nadto je to materiál jednostranný, většinou právní. A potom i proto, že o Ostrogotech se psalo v novější době často a mnoho, od drobných studií až po rozměrná souborná díla Felixe Dahna, Ludo Hartmanna, Theodora Mommsena a jiných.

Když už nic jiného, podařilo se Z. V. Udalcovové překonat všechny tyto práce kvantitativně: ve své knize předkládá čtenáři zřejmě jedny z nejpodrobnějších dějin ostrogotského království, jaké kdy byly napsány. S akribií, hodnou německých historiků, analyzuje všechny zprávy a údaje, které o Ostrogotech máme a nezastavuje se ani před nejdrobnějším detailem, může-li nějak posloužit. Její výklad tím někdy ztrácí na přehlednosti, jindy vede styl práce k opakování a místy k rozměňování problémů, tu a tam je drobnost zřejmě přeceněna a zvláštní povýšeno na obecné atd. — úhrnem ovšem nutno říci, že vcelku je analýza přesvědčivá a imponuje, i když se všemi závěry nelze souhlasit.

Tak hned název práce není zcela přesný. Autorka se podrobně zabývá jen Itálií, resp. Ostrogoty a jejich státem. Byzanci je věnována pozornost potud, pokud zasahovala do italských poměrů a výklad se omezuje většinou jenom na rozbor dílčích problémů, např. problému zahraniční politiky Byzance, organizace armády, daňového systému apod. S výkladem o poměrech v Itálii je výklad o Byzanci sotva srovnatelný a název práce by měl tuto skutečnost respektovat. Stačilo by úplně nadepsat knihu: „Itálie v 6. století“.

Stručně o rozvrhu látky. Práce se dělí na dvě části. V první, jež má název „Sociálně ekonomické vztahy v Itálii v období panství Ostrogotů“, líčí autorka nejprve průběh dobývání Itálie Ostrogoty a potom podrobně charakterizuje hospodářské a politické poměry v zemi koncem 5. a počátkem 6. století. Hlavní pozornost tu právem věnuje problémům pozemkové držby a úrovní rozvoje výrobních sil (otázce otroctví, kolonátu, drobných svobodných producentů apod.), vedle toho si všímá stavu obchodu a řemesel a nakonec uvádí charakteristiku státního zřízení ostrogotského království.

Valnou většinu obsahu druhé části („Dobytí Itálie byzantskými vojsky a politika Byzance v dobyté provincii“) vyčerpává detailní líčení průběhu války Ostrogotů s Byzancí. Jenom závěrečná kapitola syntetizuje a hodnotí výsledky byzantského vítězství pro další osudy Itálie.

Obě části knihy Udalcovové jsou tedy svým charakterem značně rozdílné. Prvá je po větce analyticko-synthetická, druhá spíše popisná. To zřejmě podmiňuje již sama povaha pramenů, se kterými autorka pracuje. V první části jsou to hlavně právní prameny, Theodorichův edikt a Cassiodorovy listy, tedy památky, před kterými ustupují svým významem do pozadí všechny ostatní zprá-

vy o ostrogotském království. Druhá část knihy je naproti tomu opřena o prameny narativní, zejména o historické práce byzantského autora Prokopa z Caesareje: o „Válku s Goty“, „Válku s Vandaly“ a „Tajnou historii“. Právních pramenů se z období války Ostrogotů s Byzancí dochovalo velmi málo a v rozsáhlejší míře je možno využít vlastně jen Pragmatickou sankci Justiniána z r. 554 a potom některé justiniánské novely drobnější.

Bylo by jistě obtížné, zabývat se v rámci jedné recenze celou problematikou knihy Z. V. Udalcovové. Omezíme proto svůj úkol a povšimneme si jenom některých otázek, hlavně těch, které jsou právněhistorického charakteru a potom těch, které s právněhistorickými problémy přímo nebo nepřímo souvisí. Půjde tedy v podstatě o prvou část knihy, o onu část analyticko-synthetického charakteru.

Nejprve několik obecných poznámek k této části.

Hned na začátku bude čtenář postrádati dvě věci: pojednání o pramenech a přehled posavadní buržoasní literatury o ostrogotském království.

Pojednání o pramenech je sice v dalším textu knihy nahrazeno útržkovitými charakteristikami tu a tam rozptýlenými, vyžadovalo by však zjevně traktování soustavné. Vždyť nejen Cassiodorovy listy, ale i Theodorichův edikt potřebují, aby bylo předem jasné, jaké stanovisko k nim autor zaujímá a jakým způsobem je bude interpretovat. Oba prameny neobrážejí ostrogotskou společnost bezprostředně; oba — Cassiodor méně, Edikt více — jen uvádějí, co by mělo být, ne, co je.

Stejně nutným se zdá i výčet literatury. Z. V. Udalcovová není jistě první historik, který o Ostrogotech píše a je proto naprosto nezbytné, že přejímá celou řadu závěrů, již dříve v literatuře provedených. Ne snad, že by autorka v textu neodkazovala, odkazuje-li však např. velmi často na práce Ludo Hartmanna, Th. Mommsena a některých historiků dalších, měla by úvodem říci, o jaké práce běží a z jakých koncepcí citování autoři vycházejí.

A tak se čtenář po kratinkém úvodu dostává již na str. 7 in medias res a sleduje průběh dobývání Itálie Ostrogoty. Výklad je z jedné strany velmi detailní, z druhé strany ovšem některé důležité údaje chybí. Tak postrádáme např. podrobnější charakteristiku společenského zřízení Ostrogotů v době invase, hlavně potom však podrobnější analýsu poměrů italských, tedy analýsu situace, do které Ostrogotové přišli a které byli nuceni tu více, tam méně se přizpůsobiti. Autorka sice o Itálii koncem 5. století v dalším textu mluví a někde hodně obšírně, chybí však např. výklad o převratu Odoakrově a jeho hospodářských a politických důsledcích. A to je nepochybně věc významná, protože právě na Odoakra navazoval Theodorich a poměry Odoakrovy říše byly v mnohém směrodatné i pro Ostrogoty. Zvláště jasně to vystupuje do popředí při analýse problému ostrogotské hospitality (str. 30 a násl.). Autorka jenom útržkovitě poukazuje na praxi Odoakrovy vlády a tím ztěžuje pochopení historických souvislostí a místy i výklad zbytečně přetěžuje.

Převážná část obsahu první části díla je věnována charakteristice hospodářských a politických poměrů v Itálii od obsazení země Ostrogoty do konce vlády Theodorichovy. Autorka zkoumá postupně: problém drobné a velké pozemkové držby (hlava II.), problém forem vykořisťování (hlava III.), stav řemesla, obchodu a městského života (hlava IV.), strukturu státního zřízení Ostrogotské říše (hlava V.) a posléze třídní a politické boje v zemi (hlava VI.). Jak již bylo řečeno výše, hlavními prameny této části výkladu jsou Cassiodorovy listy a Theodorichův edikt. Myslím, že dobře postihneme problematiku první

části knihy, zaměříme-li pozornost na to, jak autorka s těmito základními dokumenty pracuje.

Pokud jde o Cassiodora, možno říci, že úspěšně. „*Variae*“ jsou převážně používány jako konkrétní materiál, jež ilustruje obecnější údaje, známé odjinud, zejména z Ediktu. Tam, kde jsou listy užity přímo k řešení problému, postupuje autorka velmi opatrně. Správně zdůrazňuje Cassiodorovu tendenci přikrášlovat situaci a tendenčně zveličovat zásluhy, resp. potlačovat záporné stránky politiky krále Theodoricha. Údaje Cassiodora bere vždycky „cum grano salis.“ Trochu jinak pracuje s Ediktem. Tady — podle našeho názoru — se autorka dopouští při interpretaci několika chyb.

Především podceňuje, že Edikt je normativní akt, že tedy neodráží skutečnost přímo, ale zkresleně. Na rozdíl od Cassiodora, jehož listy jsou zpravidla dosti konkrétní, je charakter Ediktu docela obecný; Edikt má spíše povahu programu.

Za druhé: autorka zřejmě podceňuje vlivy římského práva na Edikt a přeceňuje novoty Theodorichem zavedené. Je možné, že v mnohém snad má pravdu, závěry by ovšem potřebovaly daleko důkladnějšího zdůvodnění, zejména podrobnou analýsu západořímského vulgárního práva, které autorka úplně opomíjí. Pouhá skutečnost, že předpis Ediktu nemá analogii v římské normě nám dochované, nijak ještě neznamena, že jde o nový, ostrogotský prvek, teprve Theodorichem kodifikovaný.

Za třetí konečně, z čistě formálně juristického hlediska je někdy autorčina práce s normami Ediktu nesprávná.

Ve stručné recenzi není dost místa k tomu, abychom v jednotlivostech rozváděli všechna místa knihy, kde chybná interpretace norem Ediktu zkresluje autorčiny závěry. Povšimneme si hlavně jedné kapitoly, kde — podle našeho názoru — jsou omyly zkoncentrovány a kde nakonec nejde již jen o zkreslení, ale přímo o these nesprávné.

Je to třetí hlava první části, hlava, ve které autorka analyzuje formy vykořisťování bezprostředních producentů v ostrogotském státě. Analýza forem vykořisťování je pro marxistického historika vždycky jedním z klíčových problémů: jeho řešení určuje odpovědi na celou řadu teoretických otázek, jež se při zkoumání procesu společenského vývoje nezbytně objeví. Autorka tuto skutečnost také zdůrazňuje (str. 67) a podtrhuje, že právě tento přístup k analýze historické situace je jednou z významných předností marxistické historiografie před buržoasní.

Třetí kapitolu své knihy uvádí Z. V. Udalcovová krátkým úvodem, kde výstižně charakterisuje politiku ostrogotské vlády vůči masám bezprostředních producentů, zejména producentů závislých. Šlo nepochybně o politiku násilnou, potlačovací; these buržoasních autorů (např. E. Steina, V. Ensslina aj.), že snahou vlády Theodorichovy bylo zlepšení postavení drobných lidí, svobodných i nesvobodných, je plným právem odmítána. Dochované dokumenty jasně svědčí o tom, že Theodorichova politika byla protilidová a že jejím cílem zůstávalo upevnění vládnoucí třídy, především ostrogotské šlechty.

Partie o hospodářském a společenském postavení otroků (§ 1. Otrokářství v ostrogotském království a postavení otroků, str. 68—92) vyvolá však již některé námitky. Autorka analyzuje normy Ediktu a některé právní prameny další a dochází k závěru, že otroctví v ostrogotském státě hrálo ještě velmi významnou úlohu. Ekonomická a společenská situace otroků se však již značně změnila: otroci zpravidla mívali pekulium, byli usazováni na půdě a jejich zá-

vislost na pánovi se uvolňovala. To všechno vidí Udalcovová správně (str. 85 až 90). Nakonec však překvapí, že vzdor těmto změnám mluví na str. 90—92 o otroctví tak, jakoby stále ještě šlo o staré otroctví antické. Nepochybně, silné přežívání dřívějších forem je patrné — stačí pročísti normy Ediktu — na druhé straně ovšem nelze přehlížeti výrazně nové rysy, které již ukazují na další vývoj, na vývoj k feudalismu a nevolnictví. A to autorka nedělá: posuzuje otroky docela izolovaně od ostatních vrstev závislého obyvatelstva ostrogotského státu. Předpisy Ediktu však jasně ukazují, že ostrogotské otroctví nutno analyzovati v nejtěsnější souvislosti s analysou ostrogotského kolonátu, protože obě instituce splývaly již v 5. století docela zřetelně v instituci jedinou.

Některé dílčí problémy ze statí o otrocích: účast svobodného člověka při procesu o svobodu otroka (tzv. *adsertor libertatis*) nebyla novinkou Theodorichova ediktu (str. 79—80). Již římské právo ji běžně předpokládalo a jen výjimečně povolovalo, aby otrok obhájil svou svobodu sám („*adsertio*“ byla definitivně zrušena až Justinianem r. 528 — C. J. VII, 17, 1—2).

Dále. Skutečnost, že otrok, jednající z příkazu pána, byl podle Theodorichova ediktu trestán spolu s pánem, nelze bez dalšího uváděti jako doklad surového postupu státních orgánů proti nesvobodným (str. 83). Tady může jít o zvláštní respektování zlé vůle otroka; jinak řečeno: zákon nepokládá už otroka bezpodmínečně za prostý nástroj v rukou pána a předpokládá, že u významného deliktu nemusí nesvobodný poslechnout. Bezvýjimečná neodpovědnost otroka při jednáních „*ex iussu domini*“ je instituce typicky otrokářská.

Také výklad článku 142. Theodorichova ediktu (str. 88—89) se zdá být zbytečně komplikovaný. Je především pochybené vztahovati ustanovení jen na otroky. Termín „*mancipia originaria*“ zahrnuje zřejmě i kolony. Celý odstavec je jen dokladem toho, jak se postavení otroků a kolonů sbližovalo a jak se právních norem užívalo pro obě kategorie promiskue. To bylo ostatně příznačné již pro legislativu pozdního Říma.

Ještě více námitek musí vzbudit stať o kolonech (§ 2. Kolonát v ostrogotském království a postavení kolonů, str. 92—114).

Především. Autorka na jednom místě správně poznamenává, že terminologie Ediktu je nejasná a zmatená (str. 102). A přesto je právě tato terminologie základem, na kterém se staví celá teorie o ostrogotském kolonátu. Edikt je téměř výlučným pramenem, se kterým Z. V. Udalcovová pracuje, protože — povšimněme si dobře — např. Cassiodorus, nepochybně konkrétnější a životu bližší než Edikt, operuje v celém svém objemném díle termínem „*colonus*“ jen na jediném místě! Autorka dochází k závěru, že v hospodářském životě ostrogotské společnosti hrál kolonát významnější úlohu než otroctví (str. 92). Přitom jeho důležitost stále stoupala: dokladem jsou prý podstatné změny v postavení kolonů, jež právně fixoval Theodorich svým Ediktem.

Právní postavení kolonů bylo podle Z. V. Udalcovové odděleno ostrou hranicí jak od postavení lidí svobodných (str. 94), tak i otroků (str. 96). Prvé tvrzení je nesporně správné (a je to opět rys, charakteristický již pro zákony posledních císařů římských), druhé však vyvolá námítky. Sama autorka říká: „Tak v mnohých případech byla nařízení římských císařů o otrocích rozšiřována Ediktem Theodoricha i na kolony“ (str. 92). Na str. 95 podává potom vysvětlení, že tuto skutečnost považuje za doklad růstu hospodářského významu kolonátu: vládnoucí třída si pomocí aplikace otrokářských norem zajišťovala upevnění svého panství nad kolony. Myšlenka je patrně v jádře správná — ovšem hospodářský a politický postulát není a zpravidla nesmí být v rozporu

s normami právními. Vždyť tyto mají být jenom nástrojem jeho realizace! A je nezbytně v rozporu, tvrdí-li autorka z jedné strany, že vládnoucí třída potlačovala kolony stejnými metodami jako osoby vůbec nesvobodné, z druhé strany však trvá na ostré právní hranici mezi kolony a otroky.

Pročteme-li normy Theodorichova ediktu, uvidíme zřetelně, že právně (a tím méně potom ve skutečnosti) již valných rozdílů v postavení obou kategorií nebylo. A jsou-li kolonové ještě někdy uváděni zvlášť, od otroků odděleně, je třeba brát v úvahu, že může jít o residua staré terminologie římské, jež by ostatně byla v silně romanisovaném Ediktu docela pochopitelná.

Udalcovová však klade právě na terminologii hlavní důraz. Podle textů potom rozlišuje tři kategorie kolonů: koloni nejnižší, tzv. originarii, jež se svým postavením silně přibližují otrokům (str. 95—102), dále kategorie vyšší („coloni“ v užším slova smyslu, str. 102—105) a konečně tzv. rustici (str. 105 až 114).

Rozlišení je sotva průkazné, zejména pokud jde o první dvě skupiny.

Především: jmenuje-li zákonný text vedle sebe originarie, kolony a otroky, znamená to jenom málo, je-li sankce pro všechny stejná. A to je v Ediktu případ obvyklý.

Za druhé: termíny „originarius“ a „colonus“ užívá Edikt docela volně. Podívejme se jenom na články 65—68. Tady zřejmě šlo o to, postihnouti všechny kategorie obyvatelstva a vyřešiti všechny možné případy kolísí mezi manžely různých sociálních vrstev. Termín „colonus“ se v enumeraci vůbec neobjevuje. Proč? Zřejmě proto, že jej kryje termín „originarius“. Proč je naopak originarius vynechán v článcích 84, 98, 104, 109, 121 a v řadě dalších? Zřejmě proto, že tam jej kryje termín „colonus“. Nelze přece zapomínati, jak se oba termíny zaměňovaly již v zákonodárství římském! Edikt tento usus jenom převzal. Celý problém ostatně dále zaplétá ještě výraz „mancipium“, kterého se v Ediktu často užívá k označení otroků i kolonů.

Vycházet z terminologie ostrogotského zákona je proto metoda nejistá a nebezpečná. Vidíme to velmi dobře i na autorčině výkladu o kolonech v užším slova smyslu. Udalcovová chce dokázat, že tato skupina měla více práv než „originariové“ (a samozřejmě i otroci). V textu Ediktu má však jen jeden (a to ještě nejistý) opěrný bod (čl. 146). Naproti tomu stojí řada ustanovení, kde kolon je postaven naroveň otrokovi a kde jasně vystupuje jako člověk nesvobodný. Autorka na tato místa upozorňuje (str. 102—103), trvá však přesto na thesi, že mezi otroky a kolony byla právními normami vedena ostrá hranice (četkoe rozgraničenje). Argumenty však zase neobstojí.

Především: v článku 146 může termín „colonus“ zahrnovati také originaria. A naopak — „mancia originaria“ v článku 142 postihují nejen otroky, ale i kolony. Vždyť právě hlavně u kolonů mohla mít námitka původu a připoutání k půdě své místo.

Za druhé: tvrzení, že manželství kolonů bylo považováno za legitimní, zatím co u otroků a originariů se uznávalo jen kontubernium (str. 103—104), je problematické. I děti kolonů se pokládaly za majetek pánů a existovala pevná pravidla, jak si je majitelé kolona-otce a kolona-matky mezi sebou dělí. Článek 67 Ediktu jen parafrázuje starší římskou normu a volně nahrazuje původní termín „colonus“ termínem „originarius“.

Za třetí: argumentace článkem 48 je nesprávná. Uvádí-li článek 48, že proti pánovi nesmí svědčit „libertus originarius“, znamená to bez dalšího, že nesmí svědčiti ani kolon. Libertus měl nepochybně právní postavení vyšší než kolon

a prosté vynechání kolona nemůže být ještě důvodem k závěru, že kolon svědčí mohl (str. 103).

Za čtvrté konečně, není jasné, odkud autorka ví, že vztah kolona k půdě byl pevnější než vztah otroka k jeho pekuliu (str. 104). I majetku kolona se říkalo „pekulium“, a to sotva bylo náhodné.

Pokud jde o charakteristiku právního postavení rustiků (str. 105 a násl.), je možné se závěry v podstatě souhlasit. Ale i tady se někde objevují pochybnosti, není-li výklad přehnaný. Tak např. apodiktické tvrzení, že „rustici“ jsou selské, převážně závislé obyvatelstvo, nikdy však otroci, není dostatečně doloženo. Článek 152 uvádí např. obě kategorie, rustiky i otroky, vedle sebe a se stejnou sankcí (rustika označuje poslední věta dokonce termíny *mancipium* a *servus*!!). Také článek 150 (hlavní argument autorky) by zůstal docela logický, kdybychom místo rustika dosadili otroka: i součástí otrockého pekulia bývají někdy otroci a dobytek a ona samostatnost ve správě, kterou Udalcovová tak akcentuje, může být prostá „libera administratio peculii“. Ani argumenty uváděné dále (na str. 108) nejsou nesporné. Píše-li Cassiodor, že v zahradách a sadech rustiků pracuje „agmen ... operosum“ (patrně otroků), neříká to o postavení rustiků samých ještě nic určitého. Také fakt, že rustikové měli vlastní domky, málo znamená. Svá stavení mívali běžně i otroci.

Závěry kapitoly o formách vykořisťování tvoří stručné pojednání o postavení drobných svobodných zemědělců (str. 111 a n.). Tady lze plně souhlasit s autorkou, že jde o sociální skupinu, která postupně zaniká. Ztrácí majetek, potom i osobní svobodu a dostává se do různých forem závislosti na pozemkových magnátech.

Shrme-li a zhodnotíme-li hlavní these kapitoly o formách exploatace, můžeme říci, že celý výklad nepůsobí dosti přesvědčivě. Autorka zřejmě nevychází z pramenů, ale naopak: snaží se prameny ilustrovati známou thesi marxistické historiografie, že kolonové jsou předchůdci středověkých nevolníků. A tady vzniká nedorozumění: kolonové opravdu jsou předchůdci nevolníků, nelze ovšem prokázat, že *kolonát jako právní instituce* je jedinou formou přeměny otroka v polozávislého nevolníka.

Jako právní instituce je kolonát příliš úzkou základnou pro zrod nové třídy závislých producentů a analýza hospodářských a sociálních poměrů všech raně feudálních germánských států západní Evropy ukáže, že vývoj k nevolnictví probíhal většinou mimo kolonát jako právní instituci. Je např. velmi charakteristické, že v tak velkém a významném státě, jako byla říše Visigotů, kolonát nakonec vůbec vymizel a právní prameny, mluví-li o lidech závislých, mluví jen o otrocích. Podobný obraz vidíme i ve státě burgundském, vandalském a jinde.

Ono totiž nejde o právní formu, ale o ekonomický obsah společenského vztahu majitele výrobních prostředků k nesvobodnému, resp. polosvobodnému bezprostřednímu výrobcí. A ten mohl být stejný anebo alespoň podobný i v případech, kdy navenek, např. v zákoně, byl vztah označován různě. Tak otrok, který měl pekulium a volně je spravoval, měl nakonec společenské postavení stejné jako kolon nebo propuštěnec. Pro proces rozkladu otrokářského způsobu výroby je právě tento moment příznačný. Z jedné strany se uvolňuje postavení otroků, z druhé strany je postupně oklešťován v právech kolon, instituce kolonátu se deformuje a postavení obou skupin se sbližuje; nejprve ekonomicky, dodatečně i právně. A nakonec před námi stojí polosvobodný producent, kterému se jednou říká otrok, podruhé kolon, potřetí *mancipium*

atd., atd. a pro kterého je charakteristické něco z postavení dřívějších kolonů, něco z dřívějšího otroctví a něco konečně, co je docela nové.

Podstatou transformace je uvolnění závislosti bezprostředního výrobce na majiteli výrobních prostředků, částečné osvobození nesvobodné pracovní síly. Prameny nás poučí, že je lhostejné, probíhá-li uvolňování v rámci právního vztahu otroka k pánovi nebo kolona k propachtovateli půdy nebo propuštěnce k patronovi. A je proto nesprávné akcentovati jenom jednu stránku tohoto procesu, v našem případě právní instituci kolonátu.

Je známo, že právní normy se zpravidla opoždují za ekonomickým vývojem společnosti; zvláště to platí pro doby tak pohnuté, jako byla doba zániku západoférické říše. Nejen římské zákony z doby dominátu, ale i kodifikace germánské jsou plny přežitků jak v institucích, tak i v terminologii.

A fetišovati terminologii Theodorichova ediktu a stavěti na ní důmyslné analýsy, znamená někdy lpěti na starém a neviděti nové tendence vývoje.

Ty nepochybně šely k sjednocení právní úpravy postavení lidí závislých, ne k její atomisaci, protože taková atomisace zřejmě neměla reálný ekonomický základ. Nelze proto považovati otroctví prostě za instituci přežívající a kolonát za formu pokrokovou, jejíž význam stále stoupal. Obě formy třeba analyzovati v nejtěsnější souvislosti a všimati si jejich ekonomického obsahu, protože jenom tak se nám podaří postihnouti podstatu přechodu od otrokářství k feudalismu.

Udalcovové se toto úplně nezdařilo, protože ulpěla na právních institucích, nebo přesněji řečeno — na terminologii ostrogotského Ediktu. Hledala a zdůrazňovala rozdíly tam, kde již zřejmě byly přežitkem. Nechceme říci, že právní postavení kolonů, originariů, rustiků a otroků bylo úplně stejné — difference ještě stále existovaly a někde ne nevýznamné — tendence vývoje však ukazovala na postupné vyrovnávání a ne na upevňování rozdílů. Proto je také díkce Ediktu tak zmatená a labilní: proces uvolňování osobní a hospodářské závislosti bezprostředních výrobců — otroků a kolonů — rozbíjel staré otrokářské právní instituce a pokusy vytvořiti instituce nové byly v raně feudálních kodifikacích Germánů teprve v samých začátcích.

Předchůdcem středověkého nevolnického poměru nebyl kolonát jako právní instituce, ale kolonát v ekonomickém slova smyslu: ten vedle starých kolonů zahrnoval v 5. století již i otroky s pekuliem, originarie, rustiky a ostatní obyvatelstvo závislé.

Závěrem ke kapitole o formách exploatace. Tím, že se Udalcovové nepodařilo pevně vymezit charakter výrobních poměrů v ostrogotské říši, je podmíněna i skutečnost, že nemohla dát uspokojivou odpověď na otázku, o jaký typ státu se u Ostrogotů vlastně jednalo. Je známo, že marxistická historiografie nezná žádné mezitypy společenských formací, nezná žádný protofeudální stát a ani protofeudální právo.

Udalcovová nikde netvrdí, že ostrogotský stát byl státem otrokářským, popírá ovšem také, že by byl státem feudálním (např. na str. 113—114). A výrazy „feudalisující se“ apod. v těchto souvislostech naprosto nestačí. Vyjdeme-li ze stavu rozvoje výrobních sil a charakterů výrobních poměrů a nepřeceníme-li přežitky formace otrokářské, můžeme bez dalších odkazů kvalifikovati ostrogotský stát jako raně feudální. Spojovati vznik feudalismu v Itálii s invází Langobardů (str. 520—522) je neudržitelná these, která vůbec přehlíží převratné ekonomické i politické změny, provedené v zemi Odoakrem a potom ostrogotskými králi.

Zastavili jsme se podrobně u jedné kapitoly objemné práce Z. V. Udalcovové proto, že ji považujeme za spornou. Ostatní části možno probrati již jenom docela stručně. Se závěry autorky lze většinou souhlasit a nutno podtrhnout, že přináší řadu nových a cenných poznatků. Zvláště důkladná a výstižná je analýsa třídních poměrů v ostrogotské říši, např. analýsa problému politických svazků germánské (ostrogotské) aristokracie s aristokracií římskou, dále analýsa poměru Ostrogotů k masám italského obyvatelstva vůbec, poměru Ostrogotů ke katolické církvi a římskému papeži apod.

Tyto partie jsou potom spolehlivým základem nejen k podrobnému rozboru průběhu ostrogotsko-byzantských válek, ale i k posízení významu reakční restaurační politiky Justiniánovy v dobytých oblastech.

Při charakteristice reakčního Justiniánova zákonodárství nevychází ovšem srovnávání se staršími, ještě ostrogotskými poměry vždycky docela přesvědčivě, protože ostrogotské premisy nebyly autorkou vždycky přesvědčivě zachyceny. Platí to zejména o partiích, kde se jedná o restaurační politice vůči italským otrokům a kolonům (zvláště str. 459 a násl.).

Větší nedostatky lze snad nakonec ještě vytknout kapitole o ostrogotském zákonodárství (str. 159—180).

Jde v podstatě o charakteristiku Theodorichova ediktu. Autorka podává úvodem stručný přehled posavadních názorů na Edikt a zaujímá kritické stanovisko jak k romanistickým, tak i germanistickým interpretacím. Správně vidí, že germanisté byli při hodnocení pravdě blíže (str. 164 a n.). S některými dílčími závěry Z. V. Udalcovové se však nelze ztotožnit. Tak např. vlivy římského práva na Edikt jsou podceněny. Články, které autorka uvádí na str. 178—179 jako ostrogotské novinky, patří větším dílem právu římskému (typicky čl. 34, 43, 44, 107).

S podceněním římských prvků souvisí přehnutí vlivů germánských (ostrogotských). Tady není třeba odkazovat na konkrétní normy Ediktu. Opravdový podiv totiž vzbudí samo metodické východisko autorky: germánské vlivy na Edikt nebyly prý přímé, ale zprostředkovaly je „*Leges Romanae*“, konkrétně sbírka visigotská a sbírka burgundská (str. 174—175). Germánský zákonodárce tedy poznával své vlastní právo prostřednictvím sbírek práva římského, jež Visigoti a Burgundové pořídili pro své římské poddané! I kdybychom tuto krkolomnou konstrukci přehlédl, je faktem, že „*Lex Romana Visigothorum*“ neobsahuje skoro žádnou normu germánskou a to málo, co má „*Lex Romana Burgundionum*“, je obsahově pro Edikt sotva významné. Ostrogotský zákonodárce nic germánského ze sbírek Visigotů a Burgundů přejímat nemohl. Existuje-li však mezi kodifikacemi podobnost, je třeba hledat vysvětlení jiné. A je docela prosté: všechny tři se opírají o interpretační literaturu římskou, užívají tedy společného pramene.

K problému kodifikací třeba potom ještě doplnit: okruh platnosti visigotské a burgundské „*Lex Romana*“ vymezuje autorka na str. 174 naprosto nesprávně. Obě sbírky byly určeny jen římskému obyvatelstvu, kolise mezi Germány a Římany se řešily podle zákoníků germánských, tedy podle kodexu Eurichova u Visigotů a kodifikace Gundobadovy u Burgundů.

Závěrem možno shrnout: vzdor uvedeným nedostatkům (a nemluvili jsme zdaleka o všech), je práce Z. V. Udalcovové cenná. Autorka přistoupila k řešení nesnadného problému s odpovědností a dobře připravena. Metoda historického materialismu jí v mnoha směrech umožnila interpretovat pramenný

materiál nově a vedla ji k vytyčení řady originálních a pro marxistického historika napříště závazných thesů.

Škoda jen, že někde byl výklad přexponován, škoda také, že nebyly vedeny paralelní výklady a srovnání s hospodářským a sociálním vývojem ostatních germánských států v západní Evropě. Rozbor mohl být plastičtější a komparativní metoda by pomohla vyhnouti se některým ukvapeným závěrům.

Jaromír Klncl